

УДК 321:352

Козаков Володимир Миколайович,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, вул. Ежена Потье, 20, тел.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

Козаков Владимир Николаевич,

доктор наук государственного управления, профессор, профессор кафедры государственной политики и общественного развития, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

Kozakov Volodymyr Nikolaevich,

Doctor of Sciences in public administration, Professor, Professor of the Department of state policy and social development, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Str. Eugene Pottier, 20, tel.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

УКРАЇНЬСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК АРХЕТИПНИЙ ФАКТОР ГАРМОНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті обґрунтовуються теоретичні засади впливу української ментальності як архетипового фактора на гармонізацію суспільно-владних відносин, з'ясовується вплив архетипів національного свідомого та підсвідомого на суспільно-владні процеси в Україні, розглянуті теоретичні підходи щодо скорочення ментальних та ціннісних протиріч в українському соціумі та визначені напрями вдосконалення суспільно-владних відносин з урахуванням особливостей національного менталітету.

Ключові слова: архетипи, ментальність, суспільно-владні відносини, публічне управління, цінності громадянського суспільства, політична культура.

УКРАИНСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ КАК АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ФАКТОР ГАРМОНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация. В статье обосновываются теоретические основы украинской ментальности как архетипового фактора гармонизации общественно-властных отношений, выясняется влияние архетипов национального сознания и подсознания на общественно-властные процессы в Украине, рассмотрены теоретические подходы к сокращению ментальных и ценностных противоречий в украинском социуме и определены направления совершенствования общественно-властных отношений с учетом особенностей национального менталитета.

Ключевые слова: архетипы, ментальность, общественно-властные отношения, публичное управление, ценности гражданского общества, политическая культура.

UKRAINIAN MENTALITY AS ARCHETYPAL FACTOR OF HARMONIZATION OF SOCIAL POWER RELATIONS

Abstract. The article explained the theoretical bases of influence Ukrainian mentality as archetypal factor to harmonize the social and power relations, it turns archetypes influence national conscious and unconscious on social and governmental processes in Ukraine, the theoretical approaches to reduce mental and value conflicts in the Ukrainian society and Directions improving social and power relations with the peculiarities of national mentality.

Keywords: archetypes, mental, social and power relations, public administration, the values of civil society, political culture.

Постановка проблеми. Упродовж століть чужі еліти нав'язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя. Тому у фазу незалежності ми увійшли з різними цілями й поглядами, які сформувалися на підставі регіональних, культурних, ідеологічних, релігійних та мовних ліній поділу. Ми зустріли незалежність розшматованими на інколи протиборчі сегменти. Така спадщина містить потенційну загрозу соціальних конфліктів та напруженості. Роздільність суспільства на відчужені групи — за рівнем самосвідомості,

за релігійними конфесіями, політичними поглядами, соціальними орієнтаціями, ментальності — один із факторів, що істотно перешкоджає його консолідації. Це, своєю чергою, робить можливими політичні маніпуляції суспільною свідомістю, збільшує політичну апатію та зневіру населення у владі. За відсутності справжніх демократичних інститутів публічного управління та соціальної кооперації, за низької спроможності населення до самоорганізації та за браком спільних системотворчих соціальних цінностей політичні сили

отримують змогу адміністративними методами “диригувати” волевиявленням ізольованих груп громадян, недобросовісно використовуючи мовні, етнічні та ментальні тертя для отримання політичного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання архетипів та ментальності досліджуються вже досить давно. У межах національної і етнічної психології аналізуються специфічні особливості національного характеру і менталітету (А. Блажений, Г. Гегель, К. Гельвецій, Н. Данилевський, І. Кант, М. Лацарус, Платон, І. Фіхте, Д. Юм, К.-Г. Юнг та ін.).

Значний внесок у дослідження українського менталітету та його впливу на суспільно-владні відносини зробили Е. Афонін, В. Горський, В. Дзюндзюк, О. Донченко, Б. Кравченко, С. Кримський, О. Крюков, Ю. Куц, О. Майборода, П. Надолішний, М. Пірен, О. Радченко, В. Ребкало, О. Суший, В. Трощинський та ін.

Проте, змістовні-функціональні межі поняття “менталітет” як архетипний фактор гармонізації суспільно-владних відносин достатньою мірою ще не визначені. Це й обумовлює актуальність теми статті, її основну мету та завдання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад впливу української ментальності як архетипового фактора на гармонізацію суспільно-владних відносин в Україні.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розглянути теоретичні підходи щодо скорочення ментальних та цін-

нісних протиріч в українському соціумі;

- обґрунтувати напрями вдосконалення суспільно-владних відносин з урахуванням особливостей національного менталітету.

Виклад основного матеріалу. Поняття “менталітет” трактується неоднозначно у рамках різних наукових підходів. У сучасній науці, на думку дослідниці О. Терентьевої, склалися, принаймні, три підходи: 1) менталітет розглядається як сукупність усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей; 2) акцент робиться на колективно-підсвідомих компонентах; 3) підкреслюється, що менталітет — це сфера як свідомого, так і підсвідомого, пов’язаних між собою. На підставі узагальнення характеристик цього явища пропонується таке визначення: менталітет — це стійкий спосіб світосприйняття, який обумовлює форму реагування особистості, співтовариства на різні соціальні подразники, має колективний вияв і передбачає активне сприйняття світу, притаманний тим, хто живе в конкретній культурі та належить до однієї нації і безпосередньо впливає на форму та політико-правовий режим державного устрою. Ядром менталітету є архетипи, стереотипи, міфологеми, традиції, ієрархізовані норми та цінності, які задають певні орієнтири поведінки для індивіда. Менталітет є підґрунтям для ідеології та політики. З часом він може змінюватись через зміну чинників його формування [1, с. 5]. Він обумовлений соціокультурними й історичним контекстом з характерними для нього аксіологічними уявленнями, але архетип не залежить від часу і місця, тобто аксі-

ологічно нейтральний. Менталітет — це національно забарвлений архетип. Тому це поняття за своїм значенням ширше, ніж поняття “архетип”. У кожному суспільстві (національній культурі) домінують свої архетипи, що визначають особливості функціонування ментальності [2].

Взагалі, поняття “менталітет” не є тотожним світогляду, національному характеру, свідомості та ін. Оскільки воно розглядається в контексті колективної свідомості, можна говорити про існування національного менталітету із своїми підвидами, одним з яких є політичний менталітет — стійке усвідомлене та неусвідомлене уявлення певної групи людей щодо політичної та соціальної реальності, основаної на пам’яті, що відображаються у ціннісних політичних орієнтаціях та впливає на формування нової суспільно-владної парадигми в Україні.

Треба зазначити, що сучасний етап розвитку українського суспільства та його культури знаходяться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. Йде процес зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова поки що недостатньо сформована. Українське суспільство будується вже не стільки на спільних цінностях, укорінених у життєвому світі, скільки на певній нормативній системі, яка є певним компромісом між інтересами тих чи інших суспільно-політичних та етнічних груп. І навіть основні класичні цінності сучасного суспільства, такі як рівність, свобода, справедливість, солідарність, які стали гаслами демократичних революцій в усьому світі

та базовими для сучасної демократії, фактично формальні.

Тому, за цих нових умов на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію та здійснити науково-теоретичний аналіз впливу ментальності українського народу на гармонізацію суспільно-владних відносин в країні, що дасть можливість забезпечити новий рівень політичної культури, а головне — сформувати нове розуміння цінностей у взаємодії держави та громадянського суспільства.

Цінності української культури є особливо архетиповими, серед яких, на нашу думку, для гармонізації суспільно-владних відносин в країні мають стати наступні ментальні цінності:

1. Індивідуалізм як найсуттєвіша риса українського буття. Український індивідуалізм базується на певному відношенні до громади — він є хуторянським індивідуалізмом, корелятом якого є безпосередня спільнота. Такий індивідуалізм ґрунтується не на автономності особистості, суверенності її розуму, здатності до дискурсивної легітимації соціальних та етичних норм, які б забезпечили соціальну інтеграцію, а на безпосередньому протиставленні себе громаді [3].

Водночас, не можна не погодитися з думкою І. Поліщука, що: “своєрідний український індивідуалізм може бути важливою передумовою для розбудови у незалежній Україні розгалуженого громадянського суспільства, заснованого на ліберальних принципах. Але для цього має здійснитися істотна трансформація змістовної суті самого індивідуа-

лізму, який мусить вийти поза межі побутового рівня й охопити вищий, громадсько-політичний рівень стосунків” [4].

Зрозуміло, ліберальний індивідуалізм є у своїй основі несумісним із принципом інтеграції на основі спільних універсальних цінностей, якої потребує демократична солідарність, а тому зазначена суперечність є логічним результатом політичного розвитку України. Не дивно, що за такого стану ціннісного базису суспільства в Україні виникає і постійно зростає феномен недовіри громадян до влади.

І цьому є об’єктивне пояснення. На думку дослідників, однією з причин таких розбіжностей є “довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське, інородне” [Там само].

Недовіра до держави, тобто брак легітимності є ілюстратором заангажованої хвороби ілюзорного розщеплення цінностей політичного та громадянського простору українського суспільства середини 90-х років, у якому діяли інколи діаметрально протилежні ідеї. Інституціоналізація влади крізь призму виборчих технологій не вирішила питання легі-

тимності. У результаті тривалий час існувала лише “формальна легітимність”, сутність якої “...у незначній підтримці суспільством бездарної держави, незважаючи на виборчу легітимність” [5]. Так, акумулятивний середній бал довіри від 1 — “зовсім не довіряю” до 5 — “цілком довіряю” у 1994–2005 рр. за деякими даними був таким: Президент України — 2,4; уряд — 2,2; Верховна Рада України — 2,1 [6, с. 174]. За цих умов в Україні можна було констатувати наявність синдрому так званої “делегативної” демократії, за якої існує низка формальних інститутів демократії (вибори, парламент, президент, багатопартійність), але суспільство не має механізмів контролю владних структур після виборів, і тому політика не має зворотних зв’язків з іншими сферами життя суспільства, а державні особи не несуть відповідальності за свої дії [7, с. 22]. Звідси виникло таке прислів’я в українському народному фольклорі, як “моя хата з краю, нічого не знаю”, яке віддзеркалює своє, ментальне відношення українців до влади.

2. Наступною ментальною цінністю є світоглядна толерантність, що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур. Толерантність — безумовна цінність в умовах соціокультурного плюралізму у суспільстві конкуруючих інтересів, часом забарвлених національною або конфесіональною нетерпимістю. Ідея толерантності має знаковий зміст. Вона зароджувалася як віротерпимість, проходила своє становлення як принцип оптимального відношення церкви та держави,

і, нарешті, одержала свій розвиток як базовий принцип міжособистісних і міжгрупових стосунків, пом'якшуючи розходження, пов'язані з етнічною і конфесіональною приналежністю, статтю і віком, матеріальним і соціальним станом у суспільстві [3].

Репресивна система радянського суспільства творила “нову людину”, яка відзначалася такими рисами, як: нетерпимість, агресивність, претензії на монопольне володіння істиною, опортуністичність. Ці ознаки остаточно сформували цілком неструктуровану в ідеально-ціннісному вимірі людину, одномірну у своїй бездіяльності. Для радянського суспільства був властивий дисбаланс між індивідуальною та колективною інтеграціями, тут домінувала ідентичність, що була сформована на ідеологічній та класовій основі, тоді як етнічна, релігійна, культурна ідентичність були майже витіснені у сферу індивідуальної ідентичності, яка при цьому відіграла другу роль. Тому зрозуміло, чому домінантною на сьогодні стає тенденція до зберігання своєї національної самобутності, що проявляється не в політичній, а в етнонаціональній ідентифікації. При цьому слід наголосити, що така ідентичність не тільки заступає місце втраченої колективної ідентичності, а й слугує своєрідним порятунком від характерного для західних країн процесу гомогенізації, що, за висловом Ч. Тейлора, “...вимітає геть традиційні основи ідентифікації” [8, с. 133].

3. Консервативність української ментальності, на нашу думку, не є негативною характеристикою, оскільки в західній традиції існує принципове

інше її розуміння. “Консерватизм є самостійною системою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними цінностями, як рівновага, порядок, стриманість” [9, с. 455], вважає С. Хантінгтон. “Адже людей штовхає до консерватизму шок, викликаний подіями, жахливе відчуття того, що суспільство чи його інститути перестануть існувати” [Там само, с. 470].

Засновник теорії українського націотворення І. Лисяк-Рудницький писав, що консерватизм як “стихийна духовна настанова великої частини українського суспільства відіграв значну роль й втілювався у міцному збереженні рідної мови, віри, звичаїв та обрядів, традиційних форм родинного та громадського життя” [10, с. 125]. Ця настанова не заважала українцям бути модерною нацією, яка “...може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності” [Там само].

4. І, нарешті, важливою ментальною рисою українського соціуму є прагнення до особистої свободи. Творчий індивідуалізм українця — це особиста незалежність і шанування свободи кожної людини як чогось священного і недоторканого. Історичний взірець такого суб'єкта свободи — вільнолюбний козак і саме козаччина в Україні.

Отже, обидва, протилежні з першого погляду українські прагнення як індивідуалізм та консерватизм, зумовлені єдиними ціннісними мотивами. У нашому мисленні вкорінений стереотип деактуалізації ціннос-

тей. Ми не здатні повно і глибинно пережити соціальне буття як теперішнє. Думки, погляди звернені або в минуле, або в майбутнє. Не треба забувати, що така рецепція часу дуже актуальна для приживлення тоталітарних доктрин і практик. Ми ще й приблизно не маємо правової держави, а вже констатуємо наявність соціальної, яка є “продовженням і доповненням держави правової” [11]. І саме тут, на нашу думку, якнайповніше виявляється роздвоєність української вдачі: любов до свободи і примирення з рабством, козацька демократична управа і диктатура влади отамана чи гетьмана, самодіяльність і патерналізм тощо.

Сучасна політична еліта переважно несе на собі ментальні риси радянської системи, що призводить до застосування застарілих методів публічного управління і відповідно протиріччя у суспільно-владних відносинах. Першим кроком на шляху гармонізації суспільно-владних відносин в країні має стати створення адекватної моделі духовно-ціннісного механізму розвитку національної свідомості політичної еліти й державних службовців України. Державно-владна еліта буде здатна виконувати функції соціально-культурного поводиря, якщо базуватиметься на міцній системі правового регулювання, системі, яка передбачає подолання одвічної суперечності між політикою і правом. Однак парадокс полягає в тому, що у зневажливому ставленні до права (як до провідної управлінської цінності) спостерігається дивна духовна солідарність верхівки й основної маси суспільства. Вірогідно, дається в знаки при-

таманне слов'янській душі варварське неприйняття законності. Отже, відсутність ґрунтовних ціннісно-правових орієнтацій живиться в нас не лише за рахунок еліти, але зумовлено значно більш стійкою ментальною традицією. Дію останньої тим більше відчутно тому, що внутрішнє заперечення цінності права підкріплюється й постійною наявністю подвійних стандартів відповідальності, які привчили керівників різного рівня до уникнення будь-якої реальної відповідальності перед суспільством. Закріплює таку тенденцію й характерний для вітчизняних державців, принаймні до недавніх часів, так званий “візантійський стиль” управління, орієнтований переважно на тіньові та напівтіньові способи прийняття рішень, залаштункові методи кадрового добору тощо. Органічний дефіцит відповідальності (до речі не лише у правлячих верств, а й у всіх учасників політичного процесу) виявляється досить типовою рисою нашої політичної ментальності в цілому. Ось і виходить, що навіть звичайні громадяни, з одного боку, остереігаються держави, не сподіваючись на належний їм правовий захист від свавілля її інститутів, а з іншого — без докорів сумління обкрадають та дурять свою “добродійницю”.

У цьому зв'язку, в межах нашого аналізу, постає питання місця і ролі культури як однієї з архетипних передумов гармонізації суспільно-владних відносин в Україні. Дійсно, культура як система суспільних громадянських цінностей, уявлень, поведінкових ходів, мотивів та комунікацій, які упорядковують і регламентують загальну поведінку та

професійну діяльність людей, повинна спричиняти та спрямовувати суспільно-владну взаємодію як відповідну систему зв'язків, відносин і взаємодій суспільства і держави, людей, їх громадських об'єднань та державних інститутів у цивілізаційний загальнонаціональний розвиток.

Загалом культурне середовище публічного управління включає різні архетипи й ментальності, звички й традиції, які адаптують актуальний контекст до основних орієнтирів та цінностей різних груп державних менеджерів та політиків. Стійкість таких характеристик діяльності управлінців показує, що навіть оптимальний перерозподіл функцій між структурами управління, перебудова організаційних структур не завжди, а тим більше не відразу, здатні привести до змін й культурних стандартів та заданих ними реальних управлінських практик. В організаційному контексті культура уособлює собою набір “високих символів” (громадянських, моральних, світоглядних та інших цінностей та орієнтирів), які формують відповідні стандарти спільної діяльності, підтягуючи до цих норм культури діяльність всіх керуючих, і тим самим формуючи потужні стимули професійної поведінки державних службовців. Ментальна структура тієї або іншої організації відображає рівень креативності та консервативності, толерантності та закритості, внутрішнього напруження та поблажливості (у тому числі етнічної, конфесійної, гендерної) апарата, що впливає на сприйняття нових ідей, відношення до цілей державної політики. При цьому в рамках організації можуть

мати місце різні джерела культурного впливу, різні ціннісні системи, що зумовлюють внутрішні зв'язки між державними суб'єктами і громадянами та політиками, відзначаючи типові звички та вміння спільної діяльності, форми координації і узгодження позицій, інтерпретацію колективних традицій, стандартів та норм діяльності, які визнаються позитивними. У цьому зв'язку культура не тільки об'єднує людей на загальній громадянській платформі, а й здатна впливати на їх вчинки сильніше, ніж накази керівництва та службові функції [12, с. 284].

Висновки. Отже, злам старої системи ціннісно-нормативних орієнтацій приводить до необхідності створення нової ієрархії суспільно-владних цінностей. Змістовні складові ціннісних орієнтацій української ментальності (свобода, індивідуалізм, толерантність, консервативність) передбачають можливість їх включення в європейський культурний простір. Адже йдеться про усвідомлену орієнтацію на нові цінності, особисту та колективну, солідарну “конкретну участь” в організації життя суспільства в цілому та кожного громадянина. А тому головним є те, що раціональний консенсус громадянського суспільства та держави — це чинник універсального громадського дискурсу, тобто чинник розв'язання суперечностей суспільства на ґрунті культурної, мовної та солідарної комунікації за допомогою консенсусу, який лежить у фундаменті життєвого світу.

Завданням гармонізації суспільно-владних відносин в країні має стати розробка механізму переходу

до нової моделі солідарності з урахуванням усіх суперечливих позицій в ментальності українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Терент'єва О. Л.* Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні / О. Л. Терент'єва / автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.; спец. 25.00.01. — Харків, 2010. — 16 с.
2. *Азина О.* Национальная специфика архетипов и ценностей / О. Азина // Теория и практика общественного развития. — 2013. — № 11. — С. 45.
3. *Ременець О.* Витоки цінностей української культури [Електронний ресурс] / О. Ременець. — Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/download/7487/8545>
4. *Поліщук І.* Ментальність українства: політичний аспект [Електронний ресурс] / І. Поліщук. — Режим доступу: [//www.national.org.ua/library/poliszczuk.html](http://www.national.org.ua/library/poliszczuk.html)
5. *Макеев С.* Десятилетний кризис легитимности правящих элит / С. Макеев // Політ. думка. — 2001. — № 3. — С. 5–9.
6. *Степаненко В.* Проблеми формування громадянського суспільства: інститути, практики, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності. — Київ, 2001. — С. 174.
7. *Філософія: навч. посіб.* / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. — Київ: Вікар, 1998. — 623 с.
8. *Taylor Ch.* Hegel and Modern Society / Ch. Taylor. — Cambridge, 1999. — P. 133.
9. *Hungtington S.* Conservatism as an ideology / S. Hungtington // American Science Review. — 1997. — Vol. 51. — № 2. — P. 454–473.
10. *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: пер. з англ.: у 2 т. — Київ: Основи, 1994. — Т. 2. — С. 119–125.
11. *Кульчицький О.* Український персоналізм: філософська й етнопсихологічна синтезу / О. Кульчицький. — Мюнхен-Париж, 1985. — 192 с.
12. *Купряшин Г. Л.* Теория и механизмы современного государственного управления / Г. Л. Купряшин, А. И. Соловьев; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — Москва: Унив. гуманитар. лицей, 2013. — 642 с.